

Михайло Миколайович ФЕДІРКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та агрономії,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: FEDIRKO@ukr.net

Юлія Олександрівна КРИВОХИЖА

Тернопільський національний економічний університет
E-mail: gulia1997@ukr.net

**РОЗБУДОВА КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА НА
РИНКУ КОМУНАЛЬНОЇ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

Федірко М. М., Кривохижа Ю. О. Розбудова конкурентного середовища на ринку комунальної теплоенергетики України: зарубіжний досвід та українські реалії. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Том 28. № 3. С. 101-106.

Анотація

Вступ. У дослідженні обґрунтовано заходи з розбудови конкурентного середовища на ринку комунальної теплоенергетики України та якісних перетворень у цій сфері. Вказано на проблему входження нових суб'єктів на ринок теплоенергетики та низку чинників, які це спричиняють. Визначена проблема зводиться до розробки на основі вивчення та адаптації міжнародного досвіду функціонування конкурентних ринків тепlopостачання, практичних рекомендацій щодо розбудови конкурентного ринку тепlopостачання в Україні.

Мета. Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду функціонування конкурентного ринку централізованого тепlopостачання та його адаптація до українських реалій для формування конкурентного середовища на ринку централізованого тепlopостачання України.

Метод (методологія). У процесі дослідження використовувались такі методи: узагальнення, аналізу, порівняння, синтезу, індукції.

Результати. У роботі науково обґрунтовано такі поняття, як конкурентоспроможність, доступ третьої сторони до тепломереж, фінансовий анбандлінг та анбандлінг власності. Розроблено пропозиції щодо посилення конкуренції в рамках систем тепlopостачання, що виправдано з урахуванням таких причин: збільшення конкуренції та частки відновлюваного палива у виробництві тепла, отримання користі від існуючої інфраструктури мережі тепlopостачання без ризику інвестування у власну інфраструктуру та ін. Розглянуто моделі, за якими можна адаптувати європейський досвід розбудови конкурентного середовища на ринку тепlopостачання відповідно до українського ринку. Згідно з цим визначено модель, яка найкраще підходить для її впровадження на українському ринку тепlopостачання. Запропоновано підхід підвищення ефективності конкурентоспроможності за допомогою низки заходів: розробки прозорого механізму приєднання незалежних виробників до тепломереж, вимоги щодо встановлення окремих тарифів за видами діяльності, анбандлінгу власності теплогенерації.

Ключові слова: доступ третьої сторони; фінансовий анбандлінг; анбандлінг власності; мультитопливний режим; конкурентне середовище; тарифна політика.

Mykhailo Mykolayovych FEDIRKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Ecology and Agronomy,
Ternopil National Economic University
E-mail: FEDIRKO@ukr.net

Julia Olexandrivna KRYVOKHYZHA

Ternopil National Economic University
E-mail: gulia1997@ukr.net

DEVELOPMENT OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT ON THE MUNICIPAL HEAT ENGINEERING MARKET OF UKRAINE: FOREIGN EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

Abstract

Introduction. *The research presents the justification for measures to develop a competitive environment on the market of municipal heat and power engineering in Ukraine and qualitative transformations in this area. It is indicated on the problem of the entry of new entities on the market of thermal power engineering and a number of factors that cause it. The identified problem is reduced to the development on the basis of study and adaptation of international experience of the functioning of competitive heat supply rhythms, practical recommendations for the development of a competitive heat supply market in Ukraine.*

Purpose. *The article aims to study the foreign experience of functioning of the competitive district heating market and its adaptation to the Ukrainian realities for the formation of a competitive environment in the district heating market of Ukraine.*

Method (methodology). *In the process of research, the following methods have been used: method of synthesis, method of analysis, method of comparison, method of synthesis and method of induction.*

Results. *In this paper, the following concepts have been scientifically substantiated: competitiveness, third party access to the networks, financial unbundling and property unbundling. Proposals for increasing competition within the framework of district heating systems have been developed. They are justified on the basis of the following reasons: increasing competition and the share of renewable fuels in heat production, benefiting from the existing infrastructure of the heat supply network without the risk of investing in their own infrastructure, etc. The models, which promote the introduction of European experience of development of a competitive environment on the market of heat supply according to the Ukrainian market, are considered. Accordingly, it is selected a model that can perfectly be implemented in the Ukrainian heat supply market. The approach of increasing the efficiency of competitiveness through a number of measures is proposed. It concerns the development of a transparent mechanism for the connection of independent producers to the grids, requirements for the establishment of individual tariffs by type of activity, bonding of ownership of heat generation.*

Keywords: *third-party access; financial unbundling; property unbundling; multi-fuel mode; competitive environment; tariff policy.*

Вступ

Однією з основних передумов якісно нових перетворень у житлово-комунальному господарстві України є формування конкурентного середовища на ринку житлово-комунальних послуг (далі – ЖКП) як дієвого механізму виходу галузі з кризи. З огляду на це, загострюється проблема несформованості ринкових відносин та наявності низки чинників, які стримують входження нових суб'єктів на цей ринок. Це зумовлено: непрозорою системою тарифоутворення на ЖКП; високим рівнем зношеності основних фондів; наявністю великої кількості пільгових категорій споживачів та значною заборгованістю за сплату вартості отриманих ЖКП.

Актуальність проблеми загострюється в контексті інтеграційних намірів України. У цьому контексті загальна сутність проблеми, яка підлягає вирішенню у дослідженні зводиться до розробки на основі вивчення та адаптації міжнародного досвіду функціонування конкурентних ринків теплопостачання, практичних рекомендацій щодо розбудови конкурентного ринку теплопостачання в Україні.

Окремі аспекти формування ринкових відносин та конкурентного середовища у галузях, де діє режим природної монополії та комунальної теплоенергетики зокрема, розглядаються у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Серед зарубіжних вчених можна назвати праці Л. Верелла, А. Котловського, Т. Сундквіса [7-8], К. Прахалада та Г. Хемела [5]. Зокрема, вони зробили вагомий внесок у

базу теоретичних розробок у сферу економічної конкуренції. Серед українських вчених можна назвати роботи В. Базилевича, В. Брича та М. Федірка [4].

Проте поза увагою дослідників залишаються значна кількість проблем, що стосуються формування конкурентного середовища на ринку теплової енергії в Україні.

Мета і завдання статті

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду функціонування конкурентного ринку централізованого теплопостачання та його адаптація до українських реалій для формування конкурентного середовища на ринку централізованого теплопостачання України.

У контексті досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати міжнародну практику функціонування конкурентного ринку централізованого теплопостачання розвинутих країн;
- обґрунтувати підходи, за якими міжнародний досвід може бути адаптований до українських реалій; запропонувати модель конкурентного ринку комунальної теплоенергетики України; розробити пропозиції щодо формування конкурентного ринку централізованого теплопостачання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нині у світі відбуваються зміни у підходах до формування енергетичної політики держав: здійснюється перехід від застарілої моделі функціонування енергетичного сектору, в якому домінували великі виробники, неефективні мережі, недосконала конкуренція на ринках природного газу, електроенергії, вугілля, до нової моделі, в якій створюється більш конкурентне середовище, вирівнюються можливості для розвитку й мінімізується домінування одного з видів виробництва енергії або джерел та/або шляхів постачання палива. Водночас віддається перевага підвищенню енергоефективності та використанню енергії із відновлюваних та альтернативних джерел та створення на їх основі конкурентних ринків енергії [1]. Згідно зі звітом агентства IRENA, Україна має потенціал для десятикратного збільшення використання відновлюваних джерел енергії з 87 петаджоулів (ПДж) у 2009 р. до 870 ПДж загального кінцевого використання відновлюваних джерел енергії у 2030 р. Із них 73 % припадає на теплову енергію, 20 % – на виробництво електроенергії і 7 % – на транспорт. Майже 80 % обсягу енергії забезпечуватиме біомаса, разом з обігрівом будівель і промислових підприємств, виробництвом електроенергії та палива [2].

Приєднання України до нової глобальної кліматичної угоди – Паризької, – яка була підписана Україною 22 квітня 2016 р., а з 14 липня 2016 р. ратифікована Законом України «Про ратифікацію Паризької угоди», демонструє бажання країни підтримувати низьковуглецевий шлях розвитку економіки, де головними завданнями є розвиток відновлювальної енергетики та зменшення використання викопних видів палива [3]. Як стверджують В. Брич та М. Федірко, ратифікацією договору до Енергетичної Хартії, підписанням з ЄС Меморандуму про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі та набуття статусу члена в Енергетичному співтоваристві Україна визнала західні стандарти побудови і регулювання енергетичних ринків [4].

Конкурентноспроможність, згідно з науковою концепцією «інтелектуального лідерства» Г. Хемела та К. Прахалада, забезпечується використанням фірмами ідей «ключових компетенцій» і «базової функціональності продукту». Вони переконують, що вигреш у ринковій конкуренції потребує передусім подолання стереотипів мислення. При цьому Г. Хемел, пропонуючи революційні новації у галузі теорії економічної конкуренції, визнає та набуває значень традиційних факторів забезпечення конкурентноспроможності [5]. Проте, досліджуючи теорію конкуренції й теорію різноманітних галузевих ринків, економісти дійшли висновку, що існують умови, за яких конкуренція є неспроможною ефективно регулювати ринки.

Досвід розвинутих індустріальних країн Заходу показує, що конкуренція у разі ефективного її регулювання державою стає цивілізованою та легалізованою формою боротьби підприємництва за існування, дієвим механізмом відбору в економіці країни (знижуються ціни, зростає асортимент та якість товарів) [6].

У деяких країнах модель теплового ринку була скопійована безпосередньо з моделі «доступу до мережі» секторів електроенергії та газу. Згідно з цією моделлю, якщо індивідуальний виробник тепла спонукає замовника безпосередньо купувати своє тепло, виробник буде мати право постачати тепло, використовуючи мережу теплопостачання, що належить і експлуатується третьою стороною. З точки зору європейської конкуренції, незалежні постачальники енергії можуть мати законне право доступу до об'єкта енергетичної мережі, що належить домінуючому оператору енергосистем [7-8]. Різні види доступу третьої сторони можна класифікувати наступним чином:

- Переговорний (добровільний) доступ до мережі. Оператор та постачальник теплоенергії на добровільній основі визначає, як встановити порядок відправлення теплоенергії в мережу

теплопостачання, і вибирає наявні джерела тепла з власних джерел та зовнішніх джерел на основі короткотермінових або довгострокових контрактів.

- Обговорений (обов'язковий) доступ до мережі. У цій моделі умови доступу до мережі можуть бути передбачені законодавством, але в кінцевому підсумку вони узгоджуються між власником мережі та компанією, що запитує доступ.
- Повністю регульований доступ до мережі. Тут положення попереднього доступу визначаються законодавцем або регулятором. Якщо ці передумови виконуються джерелом постачання тепла, власник мережі зобов'язаний забезпечити доступ до неї.

Підходи, за якими міжнародний досвід може бути адаптований до українських реалій, на нашу думку, залежить від рівня розвитку інституційного середовища, кліматичних умов країни, досвід якої має бути адаптований до українських умов. У цьому контексті можна виокремити декілька моделей функціонування конкурентного ринку теплопостачання в зарубіжних країнах і насамперед у країнах ЄС:

1. Країни високорозвинені (Німеччина, Швейцарія, Фінляндія);
2. Країни Східної та Центральної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Хорватія);
3. Країни Прибалтики (Литва, Латвія, Естонія);
4. Країни колишнього СРСР (Росія, Білорусь, Україна).

Для кращого розуміння конкурентного середовища ринку теплопостачання пропонується розглянути їх базові моделі.

Модель «єдиного покупця»: постачальник тепла/оператор мережі продає тепло споживачам одного типу на рівних умовах та за однаковими цінами. Загальна відповідальність за продаж тепла кінцевому споживачу лежить на одній компанії, наприклад, оператору магістральної мережі. Він повинен надавати стороннім виробникам тепла доступ до мережі на рівних умовах зі своєю власною генеруючою потужністю. Найбільш розповсюджена модель у системах ЦТ країн Європи.

Модель «відкритих тепломереж»: виробник тепла має гарантований доступ до мережі за умови, що він напряму продає тепло своїм власним клієнтам в обсязі необхідного споживання. Модель наразі майже не реалізується на практиці через її складність (за винятком кількох великих міст у Польщі та пілотного проекту в м. Еспоо, Фінляндія) [10].

На основі аналізу міжнародного досвіду з використанням методологічних підходів необхідно обрати алгоритм розвитку моделі централізованого теплопостачання в Україні. З використанням стратегічних вимірів необхідно орієнтуватися на ринок високорозвинених країн Центральної та Східної Європи. Проте, враховуючи рівень фінансово-економічного розвитку інституційного середовища України в тактичному плані, необхідно на сучасному етапі зосередитись на досягненні параметрів країн другої моделі. Найбільш характерною моделлю, на нашу думку, може бути модель країн Прибалтики і в подальшому модель Польщі.

Досвід низки європейських країн свідчить, що одним з ефективних шляхів забезпечення розвитку та підвищення ефективності систем теплопостачання є запровадження конкурентних відносин у цій сфері.

З метою сприяння створенню та розвитку конкурентного ринку теплової енергії є доцільним виконання наступних заходів:

1. Виступити з клопотанням перед КМ України про розробку прозорого механізму приєднання незалежних виробників до тепломереж.
2. Звернутись до законодавчих органів з пропозицією закріпити на рівні закону та запровадити для усіх підприємств:
3. вимогу щодо встановлення окремих тарифів за видами діяльності (виробництво, транспортування, постачання);
4. вимогу фінансового анбандлінгу – ведення фінансового обліку за окремими видами діяльності, який запроваджений на рівні постанови НКРЕКП, проте майже не виконується на практиці.
5. Підтримати ініціативи щодо зняття заборони на приватизацію об'єктів теплогенерації, що перебувають у державній / комунальній формі власності – анбандлінг власності, за умови, що лише теплові мережі залишаються в державній/ комунальній власності та не підлягають приватизації.

Крім того, необхідно стимулювати підвищення ефективності відповідних підприємств, з цією метою доцільно впровадити стимулюючі методи регулювання. Застосування таких методів дасть можливість знизити неефективні витрати регульованих компаній. Для забезпечення прозорості формування і затвердження тарифів на послуги суб'єктів природних монополій, приведення їх до реальних величин і створення умов для подальшого реформування слід дотримуватися, зокрема, таких принципів формування тарифів на послуги суб'єктів природних монополій:

а) забезпечення балансу інтересів усіх учасників відносин у процесі надання житлово-комунальних послуг;

б) стимулювання постачальників послуг до зниження витрат і встановлення певних обмежень під час формування витратної частини тарифу.

Таблиця 1. Моделі функціонування конкурентного ринку тепlopостачання в країнах ЄС*

Назва країни		Органи регулювання	Законодавство	Модель тарифоутворення	Базова модель ринку
Країни високорозвинені	Німеччина	Департамент з питань конкуренції (German Competition Authority).	Закон «Про стимулювання ВДЕ в секторі теплової енергії»	Стандартної методики встановлення тарифів на ТЕ немає.	«Доступ третьої сторони» при моделі ринку ЦТ «єдиного покупця»
	Фінляндія	Департамент з питань конкуренції та прав споживачів (Finnish Competition and Consumer Authority).	Права клієнтів теплової енергії захищені Законом «Про захист прав споживачів».	Ринкові тарифи на ТЕ встановлюються місцевими тепlopостачальними компаніями.	Модель «єдиного покупця» ринку ЦТ.
Країни Східної та Центральної Європи	Польща	Управління регулювання енергетики (ERO – Energy Regulatory Office)	Нова версія закону «Про енергетику», яка дозволяє прямий продаж ТЕ споживачу прийнята лише у 2013/2014 рр.	Тарифи визначаються згідно з встановленою методологією та затверджуються незалежним національним регулятором	Комбінація «єдиного покупця» і «відкритих тепломереж».
	Хорватія	Національний регулятор у секторі енергетики (HERA – Croatian Energy Regulatory Agency)	Правове регулювання ринку ТЕ здійснюється законом «Про ринок теплової енергії» (2013).	Тарифи встановлюються на основі обґрунтованих витрат транспортувальника на відповідній території	Модель «єдиного покупця».
Країни Прибалтики	Латвія	Комісія комунальних підприємств (Public Utilities Commission – PUC)	Закон «Про публічні закупівлі», Закон «Про ринок електроенергії», Закон «Про енерго-ефективність будівель»	Комісія затверджує тарифи на теплову енергію тільки для постачальників з обсягом > 5 ГВт·год/рік.	Модель «єдиного покупця» ринку ЦТ.
	Литва	Національна комісія з управління енергетикою та цінами (National Commission for Energy Control and Prices – NCC)	Ринок ТЕ регулюється законами «Про сектор тепlopостачання» (2003) та «Про енергію, вироблену з відновлюваних джерел» (2011).	У структурі тарифів на теплову енергію NCC не регулює складову ціни палива.	Модель «єдиного покупця» ринку ЦТ.

*Власна розробка на основі джерел [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок

У межах ЄС відсутнє регулювання систем тепlopостачання. У багатьох країнах національні органи регулювання конкурентоспроможності дійшли висновку, що конкуренція з альтернативними рішеннями для опалення приміщень є ефективною, що виправдовує нерегулювання систем тепlopостачання.

У Східній Європі, а також у деяких західноєвропейських країнах, сектор тепlopостачання, як правило, регулюється під уважним контролем влади. Через відсутність в ЄС регулювання сектору

опалення, сектор теплопостачання розвивався за часів національних законодавчих умов, що призвело до різного ступеня регуляторної участі влади у секторі теплопостачання на території всієї Європи.

Зацікавлені сторони вважають, що в секторі теплопостачання необхідно запровадити вищий рівень конкуренції, переважно між виробниками тепла. Приклади такого нового законодавства можна знайти у Польщі, країнах Балтії та Румунії. У країнах Північної Європи джерела вироблення тепла зазвичай вибираються на основі добровільних переговорів та двосторонніх довгострокових угод. Збільшення конкуренції в секторі теплопостачання полягає у зниженні цін для кінцевих споживачів та підвищенні якості надання послуг.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що реалізувати такі заходи в Україні можливо в ході реформування житлово-комунального господарства, що вимагає розробки прозорого механізму приєднання незалежних виробників до тепломереж, зняття заборони на приватизацію об'єктів теплогенерації, встановлення окремих тарифів та введення фінансового обліку за видами діяльності. Формування конкурентного середовища на ринку ЖКП дозволить розв'язати низку важливих проблем енергетичної та екологічної безпеки та соціально-економічного розвитку країни загалом.

Список літератури

1. Проект Енергетичної стратегії. URL : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.
2. Перспективи відновлюваної енергетики в Україні до 2030 (REMAP – 2030) року. URL : http://sae.gov.ua/sites/default/files/UKR%20IRENA%20REMAP%20_%202015.pdf.
3. Про ратифікацію Паризької угоди : Закон України від 14.07.2016 № 1469-VIII.
4. Брич В. Реформування ринку електроенергії України в контексті її інтеграційних намірів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. Вип. 1. С. 7-18.
5. Стадницький Ю. І., Кривуцький В. В. Причини виникнення та існування природних монополій. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 10. С. 25-40.
6. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. 714 с.
7. Kotlowski, A. Third-Party Access Rights in the Energy Sector: A Competition Law Perspective. *Utilities Law Review*. 2007.
8. Warell, L., Sundqvist, T. Market Opening in Local District heating Systems. Working Paper, Economics Unit, Lulea University of Technology, and Swedish Competition Authority. 2006.
9. Зарубіжний досвід розвитку систем централізованого та автономного тепло- та електропостачання. URL : <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/5.-TSentralizovane-ta-avtonomne-teplozabezpechennya.pdf>.
10. Науменко Д. Теплопостачання: досвід ЄС та українські реалії. URL : <http://tyzhden.ua/Economics/211821>.

References

1. *Proekt Enerhetychnoyi stratehiyi*. (n.d.). Retrieved from: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.
2. *Perspektyvy vidnovlyuvanoyi enerhetyky v Ukrayini do 2030 (REMAP – 2030) roku*. (2015). Retrieved from: http://sae.gov.ua/sites/default/files/UKR%20IRENA%20REMAP%20_%202015.pdf.
3. *Pro ratyfikatsiyu Paryz'koyi uhody*. (2016). Zakon Ukrayiny vid 14.07.2016 # 1469-VIII.
4. Brych, V. (2013). Reformuvannya rynku elektroenerhiyi Ukrayiny v konteksti yiyi intehtratsiynykh namiriv. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, 1, 7-18.
5. Stadnyts'kyu, Yu. I., Kryvuts'kyu, V. V. (2003). Prychyny vynyknennya ta isnuvannya pryrodnykh monopoliy. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 10, 25-40.
6. Zahorodniy A. H., Voznyuk H. L. (2005). *Finansovo-ekonomichnyy slovnyk*. L'viv: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhniky».
7. Kotlowski, A. (2007). *Third-Party Access Rights in the Energy Sector: A Competition Law Perspective*. Utilities Law Review. 2007.
8. Warell, L., Sundqvist, T. (2006). Market Opening in Local District heating Systems. *Working Paper*, Economics Unit, Lulea University of Technology, and Swedish Competition Authority.
9. *Zarubizhnyy dosvid rozvytku system tsentralizovanoho ta avtonomnoho teplo- ta elektropostachannya*. (2018). Retrieved from: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/5.-TSentralizovane-ta-avtonomne-teplozabezpechennya.pdf>.
10. Naumenko, D. (n.d.). *Teplopostachannya: dosvid YeS ta ukrayins'ki realiyi*. Retrieved from: <http://tyzhden.ua/Economics/211821>.

Стаття надійшла до редакції – 22.09.2018 р., прийнята до друку – 06.10.2018 р.
